

Migráció, helyi társadalom, identitás

AZ ESETTANULMÁNYOK NÉHÁNY TANULSÁGA

A hajdan jószerivel kizárólag svábok lakta falvak történetétől, sorsától elválaszthatatlan a *migráció* története, amelynek két évszázados íve majd mindegyik településen ugyanazt a pályát futotta be. A török kiűzését követően a svábok betelepítése, a számukra nyújtott földesúri kedvezmények többek között azt eredményezték, hogy az esetlegesen már jelen lévő más kisebbségeket az újonnan érkezettek részben magukhoz asszimilálták. A lokális német társadalmakat, a német kultúra, tájnyelv hegemoniáját, a sváb közösség gazdasági és társadalmi erejét jellemzően nem gyengítette meg más etnikai csoportok – például egy bánya működéséhez kapcsolódó – érkezése; az elkülönülés és elkülönítés rendszerei sikerrel fenntartották az etnikus és társadalmi határokat. Egészen a második világháborút követő, a magyarországi németek többségét a kollektív bűnösség elve alapján kitelepítésre ítélő politikai diktátumig. A *kényszer migráció* – a kitelepítés, a különböző telepes csoportok megjelenése – a falvak nagy részéből eltüntette a sváb többséget, szétzilálta, a kölcsönös sérelmek, a gyanakvás és bizalmatlanság hosszú éveket tartó légkörébe vonta a helyi társadalom különböző nemzetiségű, eltérő etnikus, társadalmi, kulturális háttérű csoportjainak életét, és egyúttal megágyazott a gyors asszimilációnak is. Azokban a falvakban, amelyek elkerülték a kitelepítés sokkját, a politika gondoskodott arról, hogy a sváb közösség tagjai a helyi hatalom közelébe se kerüljenek. A csolnoki eset azt mutatja, hogy egy viszonylag zárt közösség – amely zártságát javarészt annak köszönheti, hogy tagjai szinten kizárólag helyben, ha nem is a földeken, de a bányában dolgoztak – némi késéssel, de aztán annál gyorsabban átesik a nyelv, a hagyományok, a kultúra elvesztésével járó asszimilációs folyamaton.

A rendszerváltást követő években a *migrációs folyamatok polarizálódásának* lehetünk tanúi. A falvak egy része a népesség tartós, s a rendszerváltással megugró csökkenésének következményeivel, az *előregedéssel*, a *fiatal, képzett generációk eltűnésével* küszködik, e falvakban az *önkormányzati stratégiák a kedvezőtlen népmozgalmi folyamatok megfékezését célozzák*: kedvezményes építési telkek kialakításával, munkahelyteremtő vállalkozások, kezdeményezések támogatásával, közösségi programokkal. E törekvések eddig felemás eredményeket hoztak. A másik (napos?) oldalon a *szuburb falvak* éppen a népesség gyors növekedéséből fakadó problémákat igyekeznek ugyancsak felemás sikerrel kezelni: a népesség növekedése mögött elmaradt az infrastruktúra, a közszolgáltatások minőségi fejlesztése, a helyi társadalomban *új típusú, éles konfliktusok* keletkeznek az őslakosok, valamint az újonnan érkezettek különböző csoportjai között.

A német kisebbség, a kisebbségi politizálás esélyei felől nézve mindkét irányú migrációs folyamat kedvezőtlen jövőt sejtet. A fogyás, előregedés a svábokat éppúgy – ha nem jobban – sújtja, mint a helyi társadalom többségét, s ez a veszéllyel jár, hogy *kiürülnek a kisebbségi kultúra, érdekképviselet intézményesült formái*, egyszerűen azért, mert nem lesz, aki ezeket továbbviszi. A másik oldalon a népesség növekedése nem pusztán azzal jár, hogy a német (és más) kisebbség egyre kisebb kisebbséggé zsugorodik, hanem azzal is, hogy a beköltözők növekvő térnyerése *a helyi hatalomban* (amelyet nem csak Piliscsabán, hanem a kitelepítéssel nem sújtott, budapesti agglomerációhoz tartozó Pilisvörösváron is megfigyelhetünk) egyúttal az őslakosok, köztük *a svábok térvesztését* eredményezi. A kisebbségi önkormányzatok e tekintetben nem tekinthetők komoly tényezőknél, hiszen hatalmi jogkörrel nem rendelkeznek, befolyásuk a települések jövőjét meghatározó stratégiai döntésekben a nullával egyenlő.

A kitelepítés a kényszerítés, a félelemkeltés eszközével felgyorsította a svábok asszimilációját, de a másik oldalon az *etnikai, társadalmi határok lebomlása* természetes

módon, erőszak nélkül teremtette meg ennek feltételeit. Az esettanulmányokból kiderül, hogy a *termelőszövetkezetek*, amelyekben együtt dolgozott sváb őslakos, felvidéki, bácskai telepes, többségi és kisebbségi származású férfi és nő, akaratlanul is a sérelmek, határvonalak oldódásának intézményesült keretét jelentették. A falvak vezetői pedig, legyenek bármilyen származásúak, jellemzően már a szocializmus időszakában is tudatosan törekedtek arra, hogy megteremtsék a *nemzetiségi béke* feltételeit és intézményeit, legyen szó tűzoltó egyesületről, sportegyesületről, stb.: s ezek valóban elérték céljukat. Végző soron a munka világa bizonyult a leghatékonyabb asszimiláló erőnek, s lazította fel az etnikus endogámia korábban lebonthatatlannak látszó határait is.

Ha asszimilációról beszélünk, akkor egyúttal a kisebbségi identitás alakváltozásairól beszélünk. A vegyes házasságok, kötéssenek bár kisebbségek, kisebbség és többség között, valamint a németek magyar hazával szembeni mindenkori lojalitása, a *többes etnikai, kulturális identitás* lehetőségét teremtik meg s táplálják. A kisebbségi identitás elszakadása a családon belül áthagyományozott tradicionális lokális kultúrától és dialektustól nemcsak azt eredményezi, hogy a magyarországi németek számára a kultúra, a (német irodalmi) nyelv az iskolában elsajátítandó tartalomává vált (amely egyébként bárki más számára is hozzáférhető), hanem azt is, hogy a nemzetiségi *identitás, kötődés* (különösebb kockázat nélkül) *választás kérdése lett*. Ez viszont azt is jelenti, hogy közösségi identitásként való megmaradása, fenntartása csak tudatos, intézményező politikával biztosítható. Talán.

A TELEPÜLÉSI ESETTANULMÁNYOK ÖSSZEFOGLALÓI

A baranyai kistelepülés, Somberek

Somberek a Geresdi dombvidéken fekszik, Mohácstól alig 12 kilométernyire, északra. A település szervesen illeszkedik a tájba, ún. völgyi falu, és az útifalvak típusához tartozik. A 2001-es népszámlálás szerint 1601 lelket számlált, köztük magyarokat és németeket. Az összlakosságból 463 fő (29%) vallotta magát *német nemzetiségűnek*, 519 fő (32 %) német anyanyelvűnek, a nemzetiségi kulturális értékekhez 596 ember (37 %) kötődik, családi, baráti körben 461 somberek (29%) használja anyanyelvét.

A népszámlálási adatok nem mutatják azt az érdekes képet, ami a második világháború után rajzolódott a falu népességében. A magyarság összképét árnyalja a betelepített *erdélyi székelyek* és *felvidéki magyarok* közötti különbség. A két magyar nemzetiségű csoportban a szülőföld, illetve annak családokon belül átörökített emléke, a közösen megélt történelmi sors és az ebből is eredeztethető szoros összetartozás-tudat okán a mai napig érezhetőek a határok, a felvidékiek és székelyek közötti vegyes házasságok ellenére. Ahogy ma már a németek is igen gyakran választanak maguknak magyar házastársat.

Annak ellenére, hogy a somberek lakosság kétharmada nem vallja magát németnek, a kistelepülést a történelmi hagyományok alapján a környéken *német „minta”-faluként tartják számon*. Sombereken nemzetiségi óvoda és általános iskola működik, számos német kulturális csoport tevékenykedik. Azt tapasztaltuk, hogy ezekben a csoportokban egyre nő a vegyes, vagy homogén magyar házasságban született gyermekek száma.

Az elmúlt 20 évben a lakosok száma 17 százalékkal csökkent, a falu helyzete periférikus; munkalehetőség híján a fiatalok, diplomások elköltöznek, a lakosság *előregedőben* van.

A falu soknemzetiségűvé válása már az 1600-as évek elején kezdődött: ekkor indult a szerbek bevándorlása, akik a község magyar lakosaival szembeni számbeli fölényüket a 18. század derekáig őrizték. A németek első csoportja 1745-ben érkezett a falut bíró *Sauska család* birtokára. A szerbek mellett hamarosan a németek is saját templommal rendelkeztek, a 18. század végére a többséget már ők alkották. A 19. század folyamán a falu lakossága növekedett: 1851-ben 2467 főt írnak össze, köztük 1488 katolikust, 931 óhitűt és 48 zsidót.

Az 1890-es években kb. 20 magyar család telepedett itt le, de öt család kivételével visszatértek Bácskába, majd más magyarok is érkeztek, így létszámuk folyamatosan növekedett. A németek lélekszáma is emelkedett, a szerbeké viszont folyamatosan csökkent, ugyanis elköltöztek az ország más településeire. Az optálás után a szerbek közül sokan (400 fő) visszatértek Jugoszláviába, számuk ennek következtében a településen 1930-ban 79 főre apadt. (A szerbek házait helyi és környékbeli németek vásárolták meg.)

A község nemzetiségei *lakhely* (más-más utcákban éltek), *vallás, ünnepek, szokások, nyelvhasználat és iskola szerint is elkülönültek egymástól*. Házasságot csak a saját köreiken belül kötöttek, egymás mulatságait nem látogatták. Egyedül a szerb férfiak tanultak meg valamelyest németül és magyarul. A krónikák semmilyen komoly viszályt, vagy ellenségeskedést sem jegyeztek fel, a falu vezetésén hagyományosan a szerbek és a németek osztoztak; a bíró német, a másodbíró szerb, az öt esküdtből három német, kettő szerb volt.

A falut – a környező településekkel összevetve – *gazdasági stagnálás és szegénység* jellemezte. Ennek egyik generálójá az uradalmi birtok volt, amely határt szabott a jelentősebb paraszti gazdaságok kialakulásának. A törpebirtokos somberekiek megélhetéséhez nélkülözhetetlen volt az uradalomban vagy a néhány módosabb gazdánál végzett napszám. Tovább rontotta a település esélyeit, hogy előjárói nem egyeztek bele a bátaszék–pécsi vasútvonalba való bekapcsolásához. Vasút és országút híján a falu magába zárkózottsága, immobilitása és szegénysége konzerválódott. A merev tradíciók, különösen a maradék szerb lakosság körében, de a németeknél is hátráltatták a fejlődést. Értelmisége a papon, a tanítókon, a jegyzőn, az orvoson és az írnokon kívül Sombereknek nem volt; a kisipar pusztán a falu igényeit szolgálta ki.

A gazdasági válság megviselte az amúgy sem gazdag falut, az elszegényedéshez azonban főként az járult hozzá, hogy a törzsökölési rendet a háború után felszámolták, s az amúgy is kicsi birtokokat még jobban szétaprózták az örökösök között.

Az *Ungarländischer Deutscher Volksbildungsverein* ötven aláíró taggal 1924-ben alakult meg, s vezetőjének hatására Somberek erősen pángermán érzelmű lett. A szülők itt az „A” típusú oktatás mellett döntöttek, de végül is a magyar hatóságok és a német lakosok közötti kemény csatározások után a „B” típust vezették be, így felerészben németül, felerészben magyarul oktattak. A *Volksbund* Sombereken 1939-ben jelent meg, de intenzív propagandát csak 1940-től fejtett ki. Hatására a lakosság 70 százaléka aláírta a belépési ívet, noha a falu német plébánosa mindvégig óvta a lakosságot a belépéstől, és a magyar hazához való hűségre buzdított. A *Volksbund* a házasságkötések szintjéig megosztotta a lakosságot. Az SS 1944 októberéig kiképzőközpontot tartott fenn Sombereken, s teljes mértékben meghatározta a falu életét. 1944 novemberében a front közeledtével az SS felszólította a lakosságot a menekülésre, de mindössze 35 család távozott velük.

Egy 1945-ös rendelet szerint a német házak és földek több mint fele az Országos Földrendezési Alap rendelkezésébe került. 1945-ben először az ún. beltelepéseket tették be a *Volksbund* tagok házaiba, ezáltal együttélésre kényszerítve őket. Júniusban 120 hadikfalvi család érkezett, akiket szintén *Volksbund* tagok házaiba szállásolták el, de ez már birtokba helyezés volt: a németeknek el kellett hagyniuk házaikat. A kilakoltatottak nagyobb részét kényszmunkára vitték Pécsre, de sikerült megszökniük, s a dunaszekcsői szigeten találtak munkát és menedéket. 1947 tavaszán 10 felvidéki család kapott házat Sombereken. A *kitelepítésre* 1948-ban került sor, a németek kb. negyedét telepítették a szovjet zónába, ahonnan a többség átszökött a nyugati zónába. 185 család hagyta el kényszerűen szülőfaluját, köztük nemcsak *Volksbund* tagok, hanem magukat magyarnak vallók is. 1948-ban folytatódott a felvidékiek áttelepítése, ekkor 45 családnak kellett házat és földet biztosítani. Még ebben az évben elrendelték a német anyanyelvűek vagyonszerelését és kisebb házakba telepítését. Sombereken ez az intézkedés 90 gazdát érintett, a faluszéli házakba kellett

költözniük, 10 holdnál többel nem rendelkezhetek, viszont a második tsz-szervezési hullámig egyéni gazdák maradhattak.

A háború, s az azt követő évek tehát alapvetően átrajzolták a falu nemzetiségi térképét. A vezetést 1949-ben átvették a kommunisták, akikkel egy újabb magyar csoport jelent meg a faluban. Kezdetben számos probléma adódott az eltérő habitusú német és a betelepített magyar lakosság között, tettelegességre is sor került. A németek nem tudták feldolgozni, hogy kitették őket a házaikból. *A németek, felvidéki magyarok és székelyek nyelvüket, szokásaikat és életvitelüket tekintve elkülönültek, és szigorúan megkülönböztették magukat egymástól.* Mivel azonban a térbeli elkülönülésre – szomszédok lévén – nem volt mód, a visszaemlékezések szerint idővel a másik gyanakvó néma figyelése vagy hangos szidalmazása után elkezdtek egymástól tanulni, ami persze sváb olvasatban a székelyek svábokhoz való asszimilálódását, igazodását jelentette. A nemzetiségek közötti *merev elkülönülés felszámolásának első intézménye*, ha nem is tudatosan, a „*Béke Óra*” Tsz volt, a határokat lebontó kapcsolatok létrejöttében kulcsszerepet játszottak az egy iskolába, egy osztályba járó gyerekek is.

Somberek a szocializmus időszakában is *mezőgazdasági település* maradt. A falu sokáig ellenállt a második szervezés idején, de végül Somberek is „elesett”. A tsz brigádvezetőinek kiválasztásakor is ügyeltek a nemzetiség egyensúlyra, volt köztük német, felvidéki és székely. 1964-ben a *sombereki tsz* egyesült Görcsönydobokával, a görcsönyi tsz önként ajánlkozott, de a palotabozsoki egyesülés már felsőbb utasításra történt. Ahogy a falu szövetkezete, úgy az egyesített tsz is kimagasló teljesítményt nyújtott, az ország egyik vezető tsz-évé vált, ahová elhoztak álmélnokdni minden külföldi politikus vendéget. A somberekiek ma is egyöntetűen vallják: „*a tsz nélkül Somberek sehol se lett volna*”, s a kiemelkedő teljesítményeket a tagok szorgalmas munkájának és a vezetők rátermettségének tulajdonítják. Noha a sikerben a melléküzemágak és az állami támogatások is szerepet játszottak, tény, hogy a szövetkezet nyereségessége a falukép, a házak átalakulásán is meglátszott. A tsz támogatta tagjainak házépítését, a házak modernizálását, és Sombereken nincs olyan közintézmény, létesítmény, amelynek rendbetételében, felépítésében a tsz ne vett volna részt anyagi támogatással, saját melléküzemágainak munkájával.

A szocializmus időszakában a falu vezetésében somberekiek nem vettek részt, ennek ellenére a falu vezetése nagy gondot fordított arra, hogy mind a három, önmagát elkülönült csoportként definiáló közösség egyenrangú legyen a falu kulturális életében. Így amikor megalakult a németek énekkara, tánckara, a székelyeket is támogatták a Pávakör létrehozásában, majd a Felvidéki Dalkör alakult meg. Létrehozták a Helytörténeti Múzeumot, ahol a németek mellett a felvidékiek és a székelyek is kiállíthatták tárgyaikat, emlékeiket. Az *Önkéntes Tűzoltó Csapat*, amely ugyancsak az átalakult falu közösségének egybekovácsolását segítette elő, 1958-ban alakult 15 fővel, 1970-ben közös csapatot hoztak létre Görcsönydobokával és Palotabozsokkal, majd miután 1992-ben a három település szétvált, *Somberek* önálló egyesületet alakított és jelentős fejlődésnek indult.

A tsz-en kívül a somberekiek számára munkalehetőséget jelentett még a Bólyi Állami Gazdaság, a községi közintézmények, köztük is elsősorban a Szociális Otthon. Aki nem talált helyben munkát, az vagy Mohácsra ingázott, vagy építőipari munkásként távolabbra járt dolgozni. Mivel a szocializmus időszakában a településen jelentősen javult az életminőség, mind munka, oktatás, szórakozás és kultúra tekintetében élhetőbb lett a falu, mindezek következtében a lakosság létszáma stabilizálódott. A nyolcvanas években azonban egyre kevesebben találtak munkát Sombereken, egyre több fiatal végzett középiskolát és egyetemet, őket a munkalehetőség hiánya elvándorlása készítette.

1992-ben a három települést magában foglaló tsz nyolcfelé bomlott; a faluban maradt rész Sombereki Mezőgazdasági Szövetkezeti Rt. néven átalakult, sikeresen működik. A részvénytársaság azonban, szemben a tsz-szel, hiába gazdálkodik eredményesen, a község

támogatását nem tartja feladatának. A település lakossága – részben az előregedés, részben a fiatal diplomások elköltözése és az ebből (is) következő alacsony születési számok miatt – erőteljesen fogy. A lakosság szám csökkenése a nyolcvanas években, tehát akkor kezdődött, amikor elsősorban a sváb és székely családok mind nagyobb figyelmet és energiát fordítottak gyerekeik taníttatására. A folyamat azóta töretlen, már csak azért is, mert a mezőgazdasági karakterét tartósan őrző faluban igencsak korlátozott a munkahelyek köre és jellege, a fiatalok pedig mennek a munka után.

A faluban a rendszerváltás után a korábbi tanácselnököt választották meg polgármesternek, ami egyfajta folytonosságot biztosított, de azzal, hogy „*kiment a falu mögül a tsz*”, a körülmények megváltoztak. Mindezek ellenére, állami támogatásból és a lakók erejéből, a község teljes infrastruktúrája kiépült az ezredfordulóra. A község déli bejáratánál egy 20 hektáros *ipari parkot* is kialakítottak – amelyen máig egy kárpitós üzem árválkodik, még *érdeklődő sem akad*. Az a lendület, ami a szocializmus időszakában előrevitte a falut, kifulladt. A tanácselnök/polgármestert 2002-ben egy székely/felvidéki házasságból származó helyi születésű fiatalember követte, aki azóta is azért küzd, hogy a település a maga kis körzetében visszazerezze vezető helyét, s hogy erőfeszítéseit értékelik, az jelzi, hogy a falubeliek 2006-ban újraválasztották.

A feladvány, amit a falu vezetőinek meg kell oldania: *megállítani a falu népességszámának csökkenését*, ami a rendszerváltás után jelentősen felgyorsult, mert a munkát keresők egyre távolabbra mennek. A polgármester és a testület a falu népességmegtartó képességének erősítése, a fiatalok helyben tartása érdekében munkahelyteremtő és kulturális programokat dolgozott ki, folyamatosan pályáznak. A másik kiemelt önkormányzati feladat az öregekről való gondoskodás. Mindezen célok összekapcsolását egy ROP-pályázat keretében próbálják megvalósítani (*Helyi foglalkoztatási kezdeményezések támogatása, non-profit foglalkoztatási kezdeményezések megvalósítása szociális gazdaságban* c. pályázat). A 123 millió Ft értékű projekt keretében az idősek ellátására létrehozták a somberek *Karitás Központot*, ahol naponta 25-30 idős ember számára biztosítanak programot, szakképzett szociális gondozói és nővéri gárda nyújt megfelelő ellátást. A központ látogatói kaptak egy jelzőkészüléket, amellyel baj esetén otthonról jelezhetnek a diszpécser központ felé. Ezen kívül kertészeti szolgáltatást is nyújtanak számukra, kisebb ház körüli munkákat elvégeznek helyettük. A projekt 16 főnek biztosít munkahelyet. A pályázat kiírása értelmében a munkába visszatérők, többnyire munkanélküliek és képesítés nélküliek, illetve alacsony iskolai végzettségűek jelentkezhetnek, így az első feladat a leendő munkaerő továbbképzése volt, amit Sombereken végeztek. A Karitás Központ mellett létrehoztak egy *mikrotérségi munkaerő-képzési központot* két fővel, amely az elmúlt időszakban a mikrotérség 14 falujából mintegy 30 főnek segített munkát találni. Közösségi összetartozást erősítő *információs rendszer* létrehozását is megtervezték, e munkakörben egy főt alkalmaznak. Ezt a professzionális tévét az egész mikrokörzetre ki akarták terjeszteni, de a szomszédos települések még nem döntöttek a társulásról. Sombereken mindenesetre folyik a magazinműsorok készítése, vágása, és tervbe vették, hogy regisztráltatják magukat az ORTT-nél.

A helytörténeti gyűjteményt a szerbek anyagával kiegészítve új helyre, az átalakított és szépen felújított volt szerb iskolai épületbe költöztetik. Erre 5 millió forintot nyertek a megyei forrásokból és Németországból is érkezett 5,5 ezer euró segítség.

A kisebbségi törvény 1993-as elfogadásával a svábok létrehozták saját önkormányzatukat, amely a másik két, magát „kisebbség”-ként definiáló felvidékiek és székelyek között elégedetlenséget szült, ugyanis a németek „jelentősebb” pénzüsszegeket kapnak az államtól, és úgy érzik, hogy kisebbségi egyesületeik is több pályázati lehetőséget használhatnak ki. A *Német Kisebbségi Önkormányzat* lehetőségeihez mérten támogatja az óvodát, az iskolát és a kulturális csoportokat. Pályázataik természetesen csak a német nemzetiségi nyelvvel, kultúrával, hagyományokkal foglalkozó intézményeknek, csoportoknak szólnak, ugyanakkor

minden év januárjában megrendezik a nemzetiségi napot, ahol nemzetiségre való tekintet nélkül a faluban működő összes kultúrcsoport fellép.

A falu vezetői már a szocializmus időszakában is törekedtek arra, hogy a svábok, felvidéki magyarok és a székelyek lehetőleg békességben éljenek. A rendszerváltás után, a kisebbségi önkormányzatok megalakulása után még aktuálisabbá vált a kiegyenlített viszonyokra való törekvés. *Így politikailag és kulturálisan is egyformán kezelik mindhárom csoportot, és bár se a székelyeknek, se a felvidékieknek nincs kisebbségi önkormányzatuk, igyekeznek a falun belül ugyanazokat a jogokat és lehetőségeket biztosítani a számukra.* Mind a három csoportnak megvannak a saját kulturális együttesei, énekkara, ünnepei, saját partnerkapcsolatai, illetve – a székelyek kivételével – testvérvárosai.

A községvezetés minden erőfeszítése ellenére az elvándorlás mérséklése – eleddig legalábbis – nem sikerült, és Somberek nem vonzza a beköltözőket sem. Akik utoljára érkeztek, azok a tanácsi időszakban vezetők, értelmiségiek voltak, ennek pozitív hozadéka, hogy ők is természetesen fontosnak tartják gyermekeik, unokáik megfelelő, magas színvonalú nevelését, így növekedhet a somberek-i kötődésű értelmiségiek száma. Mindez azonban nem tudja ellensúlyozni a fogyó, öregedő falu veszteségeit.

Az alföldi nagyközség, Harta

Hartát 1723-ban alapították *német telepesek* a Ráday család birtokán, a Duna bal partján, mintegy 100 km-re délre a mai Budapesttől. A község a 19. század végéig minden *más nemzetiségű betelepülőt nyelvileg magához asszimilált*. Közben a falu közigazgatási területére beköltözött mintegy 900 magyar nyelvű és szlovák nemzetiségű földműves, akik azonban a német falutól kilométerekkel távolabb fekvő Teleky- és érseki birtokokon dolgoztak, éltek. A hartai őslakosság identitása összetett volt: nem egyszerűen *németnek* (és *protestánsnak*) tartották magukat, hanem önmeghatározásukban jelentős szerepet kapott a *lokalitás* is. Emellett a Magyarországhoz fűződő kötelékek is szükségképpen erősödtek az idők során, hiszen az ország történelmének sorsfordító eseményeiből (1848-as szabadságharc, I. világháború, Tanácsköztársaság), hol önszántukból, hol kényszerűségből, a hartaiak is kivették részüket.

A két világháború között a túlnyomó többség a *mezőgazdaságból* élt, mint saját földjét művelő parasztgazda, vagy mint napszámos. A hajókikötőnek köszönhetően a gazdák terményeik jelentős részét közvetlenül a *budapesti piacokon* értékesíthették. Emellett kialakult egy a helyi igényeket kielégítő, a falut lényegében csaknem önellátóvá tevő *iparos réteg* is a termelő és szolgáltató szférában (kender, pék, malom, kovács, hentes, fodrász stb.), amely nem rendelkezett önálló földbirtokkal. A boltokat és a borkereskedelem jelentős részét a 70-80 családot számláló helyi zsidó közösség tartotta kezében. A legtöbb alföldi településtől eltérően, a falu fekvésének köszönhetően a 19. századtól kezdve folyamatosan jelen volt egy meglehetősen széles, életszínvonalában a helyi iparosok szintjét elérő réteg is, a *hajósoké*. Az állami hivatalokat betöltő, többnyire „kívülről érkezett” magyar lakosság nem integrálódott maradéktalanul a falu közösségébe, mindig is kívülállónak tartották őket. A paraszti közösség erejét jelzi, hogy a mégoly tisztos szinten élő iparosok és hajósok, a megbecsültség, a közéleti pozíciók betöltésének esélye tekintetében messze a parasztok után következtek.

Ez a rétegzett lokális közösség többé-kevésbé magát igazgatta: igaz ugyan, hogy a jegyző az első világháború után már kívülről érkezett, de tudott németül, s „nem csinált ügyet” a nemzetiségi hovatartozásból. A helyi *választott* tisztségviselők (kisbíró, árvaszék, pénztárnok, esküdtek) tekintélyes, többnyire jómódú családok vezetői voltak, akiknek a neve nemritkán szerepelt az evangélikus és református presbitériumok taglistáján is. Igaz ugyan, hogy a virilisták jelentős része a falu határában lévő nagybirtokok tulajdonosaiból került ki (Teleky, kalocsai érsek, Törley), ám ők nem folytak bele a község életének igazgatásába.

Ezt az „önigazgató” *hartai világot*, pontosabban annak német nemzeti kötődését három irányból érte *támadás a húszas években*: a református és az evangélikus iskolákban az oktatás magyar nyelven folyt; az evangélikus egyházban 1927 után, a reformátusban 1941-től az addigi német nyelvű kommunikációt püspöki utasításra felváltotta egy 50%-os rendszer, amelynek az volt a lényege, hogy a német nyelvű egyházi rendezvényeket ugyanolyan számú magyar rendezvénynek kellett követnie; a miniszterelnökség a falut az asszimilálandó közösségek közé sorolta. Szigorúan megtiltotta ugyanis a Magyarországi Német Népművelődési Egyesület vezetőségének, hogy a magyar falvak által körülvevő településen agitációt fejtsen ki, és helyi csoportot alapítson.

A *harmincas évekre* azonban a „nemzetiségi kérdés” komoly témává lépett elő a faluban, s ez hangsúlyosan igaz az évtized végére és a negyvenes évekre. Ebben az időszakban egyre több hartai identitásában kapott megkülönböztetett szerepet az *össznemetséghez való tartozás*, illetve a *magyarországi németek összetartozásának tudata*. Az ehhez vezető folyamatban fontos szerepet kapott a *Magyarországi Német Népművelődési Egyesület*, amely az egyházi és iskolai magyar oktatási nyelvvel kapcsolatban megfogalmazódó elégedetlenségre építve, sikeresen építette ki helyi csoportját 1931-ben. Emellett rendszeresen érkeztek „Wandervogel”-ek a településre, akik elhozták a közösségbe a „világ németjeiért fellépni

szándékozó nemzetiszocialista Németország” hírére, s beszámoltak az ottani radikális társadalmi változásokról.

A világháború kitörése után, 1941-ben a *Volksbund* Hartán is megalapította helyi csoportját. Ez a lépés azonnal megosztotta a lakosságot. Három év alatt mintegy 550 fő lépett be a szervezetbe, mindamellett a pontos számok megállapítása lehetetlen, mivel a tagságot valójában nem kötötték tagdíj-fizetéshez. Ellenkezőleg, gyakran előfordult, hogy a helyi vezetőség felé a központból megfogalmazódó elvárások hatására olyanok is rákerültek a listára, akik csak valamelyik, a *Volksbund* által szervezett táncmulatságon vagy mezőgazdasági előadáson vettek részt. (Nem is beszélve az ismeretlen, azonosítatlan, de bizonyosan nem a faluban lakók tucatjairól.) A *Volksbund* helyi vezetői jómódú parasztgazdák és iparosok voltak, a tagság zömét viszont a szerényebb keretek között élők, illetve egyenesen szegények tették ki, akik valamilyen megígért azonnali, vagy hosszú távú személyes anyagi előnyért léptek be a szervezetbe. Az SS-sorozások nem jártak jelentős eredménnyel a faluban: az önkéntes jelentkezés során bevonultak (15), és a kényszorsorozással *Waffen-SS* taggá válók száma együttesen kb. 60-ra tehető. A sorozásra berendelt több mint 600 férfi 9 százaléka nem jelent meg, elbújt, vagy azonnal bevonult a magyar hadseregbe.

A község legmozgalmasabb, legellentmondásosabb időszaka az 1944–1949 közötti korszak. A *ki- és betelepítések* évei alatt, a (többnyire) *kényszermigrációs* hullámok alapvetően és végérvényesen megváltoztatták a falu etnodemográfiai mutatóit. 1944-ben 40, a *Volksbund*ban vezető szerepet játszó család menekült el a német csapatokkal nyugatra a Vörös Hadsereg elől, majd 1947–48-ban csaknem 290 további családot telepítettek ki, *Volksbund* tagságára és az 1941-es népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adataira való hivatkozással. Emellett mintegy 300 főt hurcolt magával a szovjet katonaság a mai Ukrajna területére, *malenkij robotra*, akik közül a túlélők 1947–49 között térhettek csak haza, s nem ritkán hozzátartozóikat nem találták már itthon. Közülük is többen kitelepítésre kerültek, vagy a családjuk után szöktek. Voltak azonban nagy számban olyan családok is, akik a kitelepítéstől való félelmükben elbujdostak, s más településeken húzták meg magukat a veszély elmúltáig, mások pedig visszaszöktek, ha nem is Hartán, de a szomszédos falvakban telepedtek le. Az ellentétes migrációs irányból nagy vonalakban három „csoport” érkezett a faluba. A földosztás és a németek kitelepítésének híre több *magyar nemzetiségű, szomszéd nagybirtokokon dolgozó szegényparasztot* vonzott a faluba, de lényegében ide sorolhatók a közeli településekről érkező, ugyancsak szegény, nemritkán csak a „sváb vagyion” megszerzésére koncentráló is. Mintegy száz család érkezett a *Délvidékről*, akik közül jó páran csupán 1941-ben, Jugoszlávia lerohanása után költöztek oda, a szerbektől elkobzott földbirtokok reményében. A harmadik csoportba a *Szlovákiából* (kényszer) áttelepített 150 magyar család tartozott. Ezt a több mint 250 családot el kellett látni lakóhellyel és földdel, s ezt értelemszerűen csak a németek kárára lehetett megoldani.

Ezek a drámai folyamatok szétzilálták az addig meglehetősen homogén és zárt hartai német világot. A *helyi hatalom* a húszas és harmincas évek kiszámítható, világos képletével szemben egy szinte átláthatatlan, több tényező, több szereplő által mozgatott rendszerré vált, amelynek résztvevői gyakran egymás ellen is harcoltak. A probléma összetettségét fokozta, hogy a „*nemzetiségi kérdést*” lényegében *kettészelték a pártpolitikai csatározások és a kétségkívül akut szociális helyzet is*. A *település önkormányzata* a német csapatok elvonulása után az 1942-ben megválasztott képviselők közül állt fel ismét. A kitelepítések megkezdéséig ebben a fórumban többségben voltak a hartai őslakosok. Idővel a pártok megalakulásával a pártpolitika ide is belopódzott, a kommunista pártnak például sikerült elérnie, hogy az önkormányzat leváltsa a civilben nagygazda első bírót. A telepések aránya továbbra is alacsony maradt a kitelepítések lezárultáig, de a képviselők között nőtt a magyar származásúak száma, s a németek között már csökkenő arányban jelentek meg a jómódúak. A

Nemzeti Bizottságban a pártok és a szakszervezetek képviseltették magukat. Ez a szerv amellet, hogy közreműködött az igazoló eljárásokban, a közösség életének hétköznapi eseményeire is befolyással bírt. Feltűnő, hogy a Kisgazda és a Szociáldemokrata Párt delegáltjainak többsége őslakos, míg a Kommunista és Nemzeti Paraszt Párt küldöttei egy kivétellel magyar származású telepések voltak.

A *Földigénylő Bizottságban*, eltekintve egy néhány hónapos kezdeti periódustól, amikor is a nagybirtokok felosztásához hozzákezdtek, csak telepések vettek részt. Meghatározó szerephez itt a belső migránsok és a Jugoszlávia területéről érkezők jutottak. Ennek a bizottságnak döntő befolyása volt a helyi tulajdonviszonyok változására, mivel ők tehetek javaslatot felettes szerveiknek a községbe érkezők elhelyezésére, és földbirtokhoz, esetenként más jellegű ingatlanhoz juttatására. A Földigénylő Bizottság rendszeresen összetűzésbe keveredett az önkormányzattal és a Nemzeti Bizottsággal, mivel túlságosan svábarátnak (!) tartotta őket.

A három intézmény, szervezet mellett a rendőrség is fontos hatalmi tényezőként lépett fel. Nemcsak a kitelepítéssel és betelepítéssel kapcsolatban vállalt szerepe miatt, hanem azért is, mert a hartai rendőrök a kommunista párt tagjai voltak, vezetőjük pedig, aki maga is betelepült, s így anyagilag is érdekelt volt a változásokban, személyesen is tagja volt több döntéshozó szervnek.

Ezek az évek *a bizonytalanság évei* voltak Hartán; a falu összetétele, létszáma folyamatosan változott, a németeket megfélemlítették, a telepések pedig elégedetlenek voltak, vagy még évekig a Csehszlovákiába való hazatérésben reménykedtek. Sokak számára már csupán a hit, az egyház jelentett vigaszt, de annak tényleges társadalmi pozíciói véglegesen meggyengültek. Az egyháztagok jelentős részét kitelepítették, az iskolákat államosították, így a lelki vigaszon kívül már semmi mást nem nyújthattak híveiknek.

Az 1949–89 közötti időszak semmilyen szempontból nem tekinthető teljesen egységesnek, de van néhány tendencia, amely mégis felrajzolható.

A helyi hatalmat illetően az előző időszakhoz képest „egyszerűsödött” a kép. A lényegi döntéseket a Párt, a Tanács és a Hazafias Népfront funkcionáriusai, valamint a hatvanas, hetvenes évektől kezdve egyre nagyobb súllyal a faluban tevékenykedő három (későbbiekben kettő) MGTSZ vezetője hozta. Az őslakosok maguk is jelen voltak ezekben a szervezetekben. A tanácselnök és a párttitkár azonban soha nem volt egyszerre német származású; miután a hetvenes évektől a helyi német származású tanácselnököt egy szomszédos magyar faluból érkező váltotta fel, a megyei és járási pártbizottság is úgy látta helyesnek, hogy a helyi párttitkár német legyen.

A *nemzetiségi kérdés* valójában több évtizedre eltűnt a hivatalos közéletből (1971 után négyévente egy-egy tanácsulási pont erejéig foglalkoztak vele a központi utasítás szerint), sőt két évtizedre, 1971-ig a téma lényegében *tabu* lett. Ebben persze kényszerítő erővel lépett fel mind a külső (politikai) erő, mind a belső, önszabályozást kikövetelő helyzet. 1947-48 sokkja valamilyen formában a község minden családját érintette, ugyanakkor a párt nem is tűrt volna meg semmilyen nemzetiségi jellegű viszályt. Modernizációs és társadalmi programja pedig (a legszegényebektől eltekintve) származástól függetlenül, minden birtokos parasztot negatívan érintett. Azt, hogy az ellentét azért a mélyben továbbra is lappangott, jól mutatja, hogy a *tsz-szervezés etnikai színezetet kapott*: az első tszcs-éket a helyi és jugoszláviai földhözjuttatottak hozták létre, németeket nem vettek be maguk közé, tsz-eik jelentős állami támogatással, s a legjobb földeken alakultak meg. Az is igaz azonban, hogy az egykor jobb módú, német gazdák is elkülönülten, mintegy puccszerűen hozták létre tsz-üket. A szövetkezet működéséhez a politikai háttérrel az teremtette meg, hogy a módosabb gazdák egy kimondottan szegény embert választottak elnöknek, s a vezetők jelentős része belépett a pártba. A tsz-nek nem voltak jó földjei, de a vezetése erős, komoly szakmai ismeretekkel

felvértezett közösség volt. Egy, a szomszéd településen alakult, majd csődbe ment szövetkezettel való fúzió végül az eredményes működéshez szükséges háttérrel is megteremtette. A három tsz közül így a német gazdák alapította, és később kibővült szövetkezet vált meghatározóvá a település életében, s 1975-ben – a két másik tsz-t is bekebelezve – az ország egyik leghatékonyabb működésű, melléküzemágakat is fenntartó MGTSZ-e lett. A szervezeti keretek idővel lehetővé tették a háztáji gazdaságok működését is. Mivel a tsz, valamint az 1963-ban alapított Solt-Harta és Vidéke ÁFÉSZ prosperált, a község a hatvanas-hetvenes évek fordulójától komoly fejlődésen ment keresztül. A falu a hetvenes-nyolcvanas években másodvirágzását élte, ebben az időben a fiatalok szívesen maradtak Hartán.

A szövetkezetesítési program sikere később a falu önmeghatározásában is kapóra jött. Mindez a fogyasztói kultúra megjelenésével összeadódva lényegében egyfajta menekülő útvonalat kínált a lokális identitás végiggondolásában: *a sikeres, fejlett gazdaságú, jómódú község képe elnyomott minden etnikai dimenziót.* Bár ez a párt által is szívesen látott, az együttélés lehetséges volta érdekében konstruált identitásforma volt, mégis komoly valóságtartalommal rendelkezett. A mezőgazdasági szövetkezet ugyanis már egy-két évtizedes távlatban *csökkentette a távolságot a betelepültek és az őslakosok között.* Nemcsak azért, mert alkalmas volt a társadalmi és vagyoni körülmények nivellálására, hanem azért is, mert a szövetkezet keretein belül egyszerűen nem volt többé mód a teljes elkülönülésre.

Mindent egybevetve megállapítható, hogy az ötvenes években jelentkező, később pedig tömegessé váló *vegyes házasságok* által is erőteljesen támogatott asszimiláció a rendszerváltás idejére már jelentősen előrehaladt, s lényegében megfordíthatatlan folyamattá vált. *A nemzetiségi kérdést a hivatalos politika kiemelte a közélet megtárgyalandó, s napi aktualitású témái közül.* Az identitásnak ezt a faktorát az emberek vagy a szűk családi körben élték meg, vagy pedig a helyi hagyományörző csoport keretei között. Ugyanakkor *az enyhülés jelei a nyolcvanas években már egyértelműen látszóttak:* a helyi párttitkárt kinevezték a Bács-Kiskun Megyei Tanács nemzetiségi ügyekkel foglalkozó bizottsága élére, egy másik ismert helyi közéleti szereplő pedig a Hazafias Népfront Országos Tanácsának nemzetiségi bizottságában kapott helyet.

A községben 1963 óta folyamatosan működött *német nemzetiségi táncszócsoporthoz*, amely a közösségi élet és a hagyományápolás jelentős színtere volt. Ez a kezdeményezés a kezdeti szkeptikus (nem németek; német, a kitelepítést éppen csak hogy elkerülő idősek) hangok ellenére is életképesnek bizonyult. A nyolcvanas évek második felében az egyesületi törvény elfogadásával megalakult – a megyében elsőként! – *a Hagyományörző Kulturális Egyesület* is, ami valójában a helyi német hagyományok ápolását tűzte ki célul, de amely egyfajta „fedőszervként” lehetőséget nyújtott a legkülönbözőbb civil kezdeményezések felkarolására is (pl. a németországi csatornák vételét is lehetővé tevő kábeltelevíziós program 1987-ben!).

A rendszerváltás óta eltelt 16 évben a nemzetiségi kérdéssel kapcsolatos még meglévő görcsök jelentős mértékben oldódtak. Ma már természetesen semmiféle retorzióval nem kell számolnia senkinek, aki németnek vallja magát. Ugyanakkor 2001-ben a 4500 lakosnak töredéke (10 %-a) fejezte ki valamilyen módon nemzetiségi kötődését – miközben hartai beszélgetőpartnereink egyöntetűen 50%-ra teszik a német származásúak arányát a községben. A hagyományörző csoportok mellett 1994 óta a kisebbségi önkormányzati rendszer kínálta lehetőségekkel is élnek azok, akik számára a német identitás ápolása fontos még a községben. Ezt a tendenciát erősíti az a tény is, hogy a nyár elején megtartott falunap jelentős részben a hagyományok felelevenítésének jegyében zajlik, amikor sok kitelepített hartai tér haza. Néhányan közülük már házat is vettek a községben.

A helyi politikai és gazdasági elitben a német származású őslakosok számarányuknak megfelelően, sőt talán annál kissé hangsúlyosabban vannak jelen: a képviselőtestület minden ciklusban 60-70%-ban német származású képviselőkből áll össze, a gazdasági elit jelentős

része pedig az előző rendszer tsz-eiben karriert befutó régi családok sarja. Mára azonban adottsággá vált, hogy a falu lakosainak túlnyomó többsége vegyes etnikai háttérrel rendelkezik. A 40-es évekig zárt etnikai tömböt alkotó világ már régen a múlté. A német származás kérdése a hetvenes-nyolcvanas évekre már teljesen folklorizálódott, még ha a mélyben sokáig parázsló indulatok és sérelmek az elbeszélések nyomán ismét élőnek és elevennek tűnnek néhány percre. Az együttélés komoly, a hétköznapokat is súlyosan érintő témáiból – nem utolsósorban a közösen átélt megpróbáltatások, és a rokoni kapcsolatok hatására – kikapcsolódott az etnicitás kérdésköre. Még akkor is így van ez, ha a nagypolitika helyi leképeződése időként – a választások előtt – előhívja az etnikai kártyát; 1994 és 2002 között a települési önkormányzat kisebbségivé alakult át, 2002-ben, annak ellenére, hogy két képviselő és a polgármester kivételével a testület tagjai német származásúak, a pártpolitikai elköteleződés felülírta a nemzetiség kötődést, így Hartán már ekkor is csak közvetett módon alakulhatott meg a kisebbségi önkormányzat.

A dunántúli bányászfalu, Csolnok

Csolnok Komárom-Esztergom megyében, a Dorogi szénmedencében fekvő háromezres község. Azon kevés *nyelvsziget*et alkotó falvak egyike, ahol nem regionális, hanem települési szinten kiegyenlített dialektust találunk.

A Janza patak hegyekkel és dombokkal körülölelt völgyébe a 18. század első felében, három hullámban érkeztek német telepesek. A telepítő Grassalkovich gróf a környező településekre szlovákokat hívott, közülük néhányan áttelepültek Csolnokra, de egy emberöltő alatt elnémetesedtek.

A község német őslakói földművelők, társadalmi státusuk szerint zsellérek és jobbágyok voltak, de a földművelés a rendkívül kedvezőtlen termőhelyi adottságú területen csak keveseknek nyújtott biztos megélhetést. Földrajzi fekvéséből adódóan a falu területe szőlőművelésre sokkal alkalmasabb volt, mint mezőgazdasági termelésre, vagy akár kertművelésre.

Csolnokon 1808-ban indult meg a bányaművelés. A lakosság zömének fő megélhetési forrását ezek után egészen 1979-ig a falu alatt található szénbánya jelentette; bányászcsaládok hosszú sorát, bányászok több nemzedékét tartotta el a falu alatt talált szén, nem volt olyan család, amelyik ne adott volna legalább egy bányászt. A *bánya megélhetést*, helyben található munkalehetőséget jelentett; *mentette a falut a tömeges sorozástól* háborúk idején, búvóhelyet adott a 2. világháború alatt, amikor a front három hónapig állt a falu körül, és a bányának köszönhetően *menekültek meg a svábok a kitelepítéstől* is.

Néhány nagyobb parasztgazdát leszámítva, a 19. század végére gyakorlatilag az egész falu a bányászatból élt. A legtöbb csolnoki parasztból vājár, a falu mesterembereiből (asztalosok, lakatosok, ácsok, villanyszerelők, kovácsok) bányaiparos lett. Ez azonban nem jelentette azt, hogy a többség csak bérmunkás lett volna, hiszen napszámosként, kiscgazdaként, szőlőbirtokosként a bányász családok is kötődtek a mezőgazdasághoz; igaz, a mezőgazdasági munka java az asszonyokra hárult. Másfelől a néhány hold földet bíró, többgyermekes parasztcsaládokban egy fiúnak mindenképpen a bányában kellett elhelyezkednie. Egyfajta *kétlakiság* jellemezte tehát a helyi német társadalmat.

A *bánya vonzotta a munkaerőt*, a népesség a szénbányászat fellendülésének idején jelentősen gyarapodott; a bányanyitás hírére magyarok, németek, szlovákok egyaránt érkeztek a településre. Jöttek németek külföldről: Szászországból, a Felső-Rajna vidékéről és az osztrák-jugoszláv határvidékről (helyi elnevezéssel a krajnaiak); a környező településekről, de Baranyából is. 1879 körül a bánya még csak 429 embernek adott munkát, húsz évvel később már 1938 fő dolgozott itt. A 20. század eleji fejlesztések újabb munkaerőt igényeltek, akkor a németek mellé jelentős számban érkeztek magyarok, egyedülálló férfiak, családok az

Alföldről. A termelési igények függvényében a bánya hol elbocsátotta a felesleges ideérkező magyar bányászokat, hol éppen toborzásba kezdett; a visszaemlékezők szerint nemcsak ez volt az oka a magyarok fluktuációjának, hanem a bányamunka nehézsége is, nem tudtak itt megszokni.

A bányászok mellett földművesek, mezőgazdasági cselédek is bevándoroltak Csolnokra, és számos szolgáltató kisiparos is megtelepedett a faluban. Ebben a rétegben a legtöbb bevándorló egyedülálló német vagy szlovák férfi volt, aki a környező településekről érkezett. Itt alapítottak családot és váltak csolnokivá, mert ahogy egy helyi lakos mondta „hozzánk asszimilálódtak”. A faluba házasság útján is kerültek betelepülők, más német településekhez hasonlóan Csolnokon is a falubeli németekkel kötendő házasságot preferálták, de a be- és kiházások, természetesen németekkel, azért itt is jócskán előfordultak.

A bevándorlás nem formálta át a település etnikai képét; a többség mindig a német népesség maradt. A betelepülő bányászok számára a bánya a falutól elkülönülő kolóniákat hozott létre, volt ugyan a falu közepén egy munkásotthon, de itt csak nőtlen férfiak laktak.

A két világháború közötti csolnoki társadalmat alkotó parasztok, a lakosság kétharmadát kitevő bányászok, bányász-parasztok, bányaiparosok, valamint a falusi kisiparosok lakóhely, öltözködés, szórakozás tekintetében elkülönültek egymástól. A negyedik réteget az értelmiség, az „urak” alkották: a falu magyar jegyzője, német papja, magyar származású tanárai, orvosa és postamestere, valamint a bányamérnökök és a bánya egyéb, a faluban lakó német és magyar vezetői. A falu bíróját helybeli német volt, a többiek bevándorlók, a vezetés tehát gyakorlatilag nem a helyiek kezében volt, bár kisebb feladatokat a csolnoki svábok is kaptak; pl. a Legeltetési Bizottság elnöki tisztét.

A telepeken élő akár német, akár magyar bányászok életmódja nagy mértékben eltért a csolnoki bányász-parasztokétól, s ez számos konfliktus forrása lett, elsősorban a falubeliek részéről, akik nem fogadták be a telepieket. Míg a föld alatt a kényszerítő egymásra utaltság miatt teljes egyenlőség uralkodott, nem tartották számon senki származását, etnikai hovatartozását, mindenki ugyanúgy számíthatott a másik segítségére, ugyanakkor a föld felett elkülönült egymástól falubeli sváb, telepi sváb, sváb bányász vagy magyar bányász.

A bányászok etnikai és földrajzi elkülönülését a szakszervezeti törekvések sem oldották fel. Hiába agitáltak a szociáldemokraták a napi 12 óra és a vasárnapi földalatti munka ellen, s szólították fel a bányászokat sztrájkra, a csolnokiakat jobban érdekelte a munka. A *Bergarbeiter Verein* által kiadott német nyelvű újságot sokan járaták, de a csolnoki svábok nem vettek részt az alakuló munkásmozgalomban. A Szociáldemokrata Párt térhódítását sem nézték túlzott lelkesedéssel, de nem volt sikerebb a Független Kisgazdapárt sem; hiába próbálkozott a világválság után, Csolnokon egyetlen középparasztot tudott csak meggyőzni.

A település lakosságának 70 százaléka belépett a *Volksbund*-ba. A bányászok úgy emlékeznek, hogy a *Volksbund* inkább a parasztok között volt népszerű, de jócskán voltak bányász tagjai is. Ahogy más német falvakban tapasztalható, a *Volksbund*-nak inkább tulajdonítottak kulturális, mintsem politikai jelentőséget. A visszaemlékezések szerint a faluból többen voltak *Volksbund* tagok, mint a telepről.

A háború befejeztével Csolnokon is előkészítették a kitelepítést. A németek összecsomagoltak, és várták az indulást, közben minden nap leszálltak a bányába. 1946-ban bejelentették, nem lesz kitelepítés, mivel ha a németeket elviszik, a tárnák munkaerő nélkül maradnak – a szénre márpedig szükség volt.

A háború után Csolnok első tanácselnöke pár hónapig egy sváb volt, de hamarosan új vezetők érkeztek, s a falu új vezetői között egyetlen csolnoki sem akadt. A sváboknak ezt azzal indokolták, hogy nincs köztük tanult ember, magyarul sem tudnak rendesen. Később sem lehetett azonban tanácselnök sváb emberből. A háború befejezése után államosították a bányát, így a Dorogi Szénbányák üzemegysége lett, lecserélték a teljes vezetőséget, de svábok ott sem kerülhettek vezető pozícióba.

A *csolnoki tsz* a hatvanas évek végén egybeterelt sárisápi központú óriásszövetkezet részévé vált, amelynek elnöke egy hajdani csolnoki sváb parasztgazda tanult, okos fia lett. A helyi emlékezet szerint az ő idejében, a melléküzemágaknak köszönhetően jól futott a szövetkezet szekere, s arra is jutott a pénzből, hogy a szövetkezet a csolnoki óvoda, kultúrház építésében, a templom renoválásában segítsen. A tsz azonban nem játszott jelentős szerepet a helybeliek foglalkoztatásában, a galvanizáló melléküzemágában javarészt nők dolgoztak, a férfiak többsége továbbra is a bányában dolgozott; a kulákküldözés, majd a tsz-szervezés idején a parasztgazdák is inkább a bányában helyezkedtek el. A bányászat azonban az állandó vízbetörések miatt egyre gazdaságtalanabbá vált, a lassú, fokozatos leépítések után Csolnokon 1972-ben hagytak fel végleg a szénkitermeléssel, a Dorogi-medence összes bányáját 1979-ben zárták be. A csolnoki svábok a bányára ma is a falu „*megmentőjeként*” emlékeznek, mert a kitelepítés ennek köszönhetően elkerülte őket, s „*így tudott a helyi németiség megmaradni*”.

A (magyar) telep és a (sváb) falu közötti elkülönülés tovább élt a szocializmus időszakában, s nemcsak a politikai attitűdökben – „kommunista” telep vs. katolikus falu – hanem intézményesen is megmutatkozott, hisz két külön óvoda és iskola működött Csolnokon. A falusi iskolában az 1955/56-os tanévben vezették be a német oktatást, a telepiben tíz évvel később. A csolnokiak úgy emlékeznek, hogy még a hatvanas években is az óvodában tanultak meg a gyerekek magyarul, az otthoni nyelv a sváb, a hivatalos, pl. iskolai nyelv a magyar volt. Az *asszimiláció később indult* Csolnokon, mint azokon a településeken, amelyeket sújtott a kitelepítés, de annál *gyorsabban, gyakorlatilag egy generáció alatt végbement*. A mai huszonévesek passzív bilingvizmusa nem jelenti az anyanyelv készségi szintű ismeretét; ez a generáció már nem tud egymással svábul kommunikálni. A kivetkezés, a népviselet levetése már hamarabb megkezdődött, a hatvanas évek elején, amikor a csolnoki sváb asszonyok közül egyre többen jártak el dolgozni Dorogra, Esztergomba, Budapestre. A bánya bezárását követően – egy-két helyi üzemtől eltekintve – az alapvető tendencia az ingázás lett, elsősorban a szomszédos Dorog és Esztergom üzemei foglalkoztatták a csolnokiakat.

Bár Csolnokot nem érintette a kitelepítés, a magyarok itt is „bűnös népségnek” tartották a svábokat. A falu új vezetősége, a „kommunisták” kívülről érkeztek; már pusztán jelenlétük fenyegetően hatott a helyi lakosságra. Ezért aztán meglepetésként érte a falut, amikor az akkori magyar települési párttitkár 1952-ben egy nemzetiségi tánccsoport megalakítására tett javaslatot. Az első csoport hat főből állt. Az akkori csoporttagok azt mondják, hogy a párttitkár, akinek a nevére már nem emlékeznek, utasítást kapott, hogy szervezze meg a tánccsoportot, amelynek előadásai telt házas, svábul beszélő közönség előtt zajlottak hosszú éveken át.

A *rendszerelváltás* Csolnokot nem rendítette meg, bár szűntek meg munkahelyek, pl. a tsz melléküzemágaként működő galvanizáló, a telephelyeket privatizálták, de az Rt-vé átalakult tsz-t végleg csak 2001-ben számolták fel. A falu foglalkoztatási struktúrájában azért sem következett be lényeges romlás, mert a MOFÉM Csolnokon működő üzemét az önkormányzat 1990-ben többségi tulajdonosként (kisebbségi tulajdonosok a dolgozók) megvette. Az átalakult Szerelvénygyártó Kft. munkahelyeket és bevételt tudott biztosítani, így a falu *gyors és látványos infrastrukturális fejlődésnek indult*. Az üzem igazgatóját az önkormányzat nevezi ki, ő a kutatás idején csolnoki sváb volt. A település jól sáfárkodott az üzem által megtermelt haszonnal, hiszen tanuszodát, sportcsarnokot is tudott belőle építeni.

A kilencvenes évek közepén a faluba települt egy német elektronikai vállalkozás, a Kábel Rt., amely felszívta az állás nélkül maradt munkaerő egy részét. További munkalehetőséget a két iskola és óvoda, a Polgármesteri Hivatal, a zeneiskola és a Művelődési Ház biztosít, de minden diplomást nem tudnak foglalkoztatni, ezért a szakképzett és a diplomás munkaerő ingázik. Legnagyobb részük Esztergomban, Dorogon vállal munkát, de akadnak Budapestre utazók is. Munkájuk mellett a középgenerációhoz tartozó svábok művelik a szőlőjüket. Az

oktatási, egészségügyi, szociális közszolgáltatások, a falu kisvállalkozói által kínált szolgáltatások viszonylagos gazdagsága, a teljes körű közművesítés is jele annak, hogy Csolnok az átlagosnál kedvezőbb mutatókkal rendelkező, sikeres község. Határában rendben tartott horgásztó körül hétvégi házak sorakoznak, s fontos megemlíteni, hogy szállodával és falusi szálláshelyekkel is rendelkezik.

Csolnok nemcsak sikeres, de nemzetiségi múltját, kötődését is kifejezni kívánó község. Ezt részben az is jelzi, hogy a települési önkormányzat már 1994-ben egyben kisebbségi önkormányzattá alakult, *minden képviselő pártoktól független nemzetiségi jelöltként jutott a testületbe, akkor is, ha nem német származású volt.* A 2006-ban módosított kisebbségi törvény erre már nem adott lehetőséget, kisebbségi önkormányzat alakult tehát, amelynek két tagja egyben községi képviselő. (A tizenkét képviselőből jelenleg nyolcan svábok.) A polgármester magyar származású, de a német közösséghez kötődését vállaló ember, 2006-ban ötödik ciklusát kezdhette meg.

A községpolitika tudatosan törekszik a sváb identitás megőrzésére, a német nyelv tanítására, és a nemzetiségi hagyományok, a kultúra ápolására. Ennek legfontosabb eleme a *nemzetiségi óvoda és iskola*, valamint az országban elsőként Csolnokon létrehozott *német nemzetiségi zeneiskola*. (Az óvoda és iskola két-két telephellyel, a faluban és a telepen működik.) A vegyes házasságok, az előrehaladott asszimiláció következményeként ma már egy-egy gyerek akad csak, aki otthonról hozza magával a nemzetiségi anyanyelvet. A kultúra ismeretét, szintúgy a német nyelvet, amelyet a heti öt óra mellett, szakkörben, színjátszó körben is használnak a diákok, idegen nyelvként sajátítják el ma már sokan. A nyelv tanítása mellett a tantestületek számára fontos a hagyományátadás és az identitásnevelés is; a gyerekek az idősebb generáció előadásaiból ismerkednek a régmúlt idők sváb hagyományaival, szokásaival. *A partnerkapcsolatok ápolása a németországi testvérvárosokkal ugyancsak fontos eleme a községpolitikának és az identitásnevelésnek.*

Csolnokot aktív közösségi élet is jellemzi: három sportegyesület, nyugdíjasklub, cukorbeteg klubja, mazsorett csoport, Kolping Család Egyesület működik itt. A leghíresebb a *Csolnoki Német Nemzetiségi Kulturális Egyesület* keretében működő, több mint 50 éve alakult vegyeskórus, a hajdani Bányászzenekarból átalakult Fúvószenekar, valamint a tánckar. Ezek a kulturális csoportok a helyi hagyományápoló tevékenység bázisai, éltetői. Kérdés azonban: meddig? Az énekkar tagjai idősek, az iskolai énekkarból nem érkezik megfelelő utánpótlás, s úgy érzik, a község lakói érdektelenné váltak a hagyományokkal szemben.

Csolnok népessége, annak ellenére, hogy a rendszerváltás negatív következményei elkerülték, s hogy látványos fejlesztések javították az életkörülményeket, az elvándorlásból, a születések számának csökkenéséből fakadóan, *fogy és öregszik.* Ezért a községpolitika, s személyesen a polgármester kezdettől alapvető fontosságú célként tűzte ki, hogy a fiatalok elvándorlását megállítsa. Ennek egyik eszköze már a tanácsi időszakban kisajátított, közművesített községi telkek értékesítése, amelyeken szinte kizárólag helybeliek építkeznek. Azonban a telkek már fogyóban vannak, olyannyira, hogy licitálni kell rájuk (induló ár 1700 Ft/nm), s noha az önkormányzat rendelkezik további jelentős területtel, közművesítésükre nincs forrásuk. Az önkormányzat magánemberektől is vásárol elhagyott, parlagon fekvő területeket. Minden erőfeszítés ellenére, a gyermekszám természetes apadása ellen a községvezetés sem tehet, *a kedvezőtlen tendenciák megfékezése a beköltözéstől várható*, s már meg is jelentek az „idegenek”, akik Budapestről, Salgótarjánból, de Vas és Zala megyéből is érkeznek, vagy a szomszédos Dorogról költöznek ide – megürült házakat vesznek, építkeznek. Ezek az újonnan érkezettek eljárnak dolgozni a faluból, ide aludni jönnek haza. S megjelentek a külföldi, német ingatlantulajdonosok is, egyelőre tízen vannak, ők azonban többnyire nyaranta tartózkodnak a községben. A falu őslakóinak egy része már most sokallja, mi több, elviselhetetlen mértékűnek tartja az „idegenek” jelenlétét, s ahogy tud, védekezik: *a lokális sváb identitás fontos eleme a szőlő birtoklása – betelepült idegenek nemigen juthatnak hozzá.*

A falu, noha ösztönözni akarja a népesség növekedését, nemzetiségi identitását sem akarja feladni. Ez utóbbi védelme mindinkább a községi vezetők tudatos politikáján, az oktatási intézményekben dolgozók nevelő munkáján múlik, *s egyre kevésbé építhet a továbbélő hagyományokra, a nyelvre, a sváb származású emberek elkötelezettségére.* Úgy kell tehát a német identitást és összetartozást fenntartani, hogy ennek ma már csak darabokra tört elemei léteznek.

A konfliktusos szuburb község, Piliscsaba

A Budapest agglomerációjában fekvő *Piliscsaba* etnikai tájképének alapszínét a huszadik század elejéig a *svábok* keverték ki, akik egy másodlagos betelepülésnek köszönhetően kisebbségbe szorították, s részben magukhoz asszimilálták a náluk korábban betelepített *szlovákokat*. A község sajátos adottságainak: a főváros közelségének, a falut kettészelő vasútnak, a határának javát borító erdő „*gyógyító klímájának*” köszönhetően a múlt század első évtizedeiben megkezdődött az új településrész, *Klotildliget* parcellázása és benépesülése, igaz, akkoriban elsősorban a fővárosi középosztályi és elit családok nyári pihenőhelyeként, második otthonaként szolgált. A múlt század első felében a német s nagyobb mértékben a szlovák népesség arányának csökkenése, a magyarok térnyerése a népességnövekedésből fakadt, amely *Klotildliget* lassú gyarapodása mellett a két *katonai laktanya* állományának, s a tisztek családtagjainak is köszönhető volt. A második világháború és az azt követő évek már véglegesen átrajzolták a falu etnikus térképét: a kis zsidó közösség felét koncentrációs táborokban semmisítették meg, a kitelepítés a svábok 70 százalékát érintette, a szlovák családok majd fele áttelepült Csehszlovákiába. A helyükbe, az akkori kényszermigrációs forgatókönyv szerint felvidékiek és magyarországi szegények érkeztek. A szocializmus évtizedeiben az *agglomeráció peremén fekvő*, népességét mérsékelten növelő alvófalú két szovjet laktanyájáról, a szovjet tisztek fekete üzleteiről volt ismert a környéken. A rendszerváltás felébresztette Csipkerózsika-álmából Piliscsabát. A község a lakóhelyi *szuburbanizáció kitüntetett célterülete* lett, s nem csupán a vonzó lakókörnyezetet kínáló *Klotildliget* ingatlanait vásárolták/vásárolják meg a fővárosból kiköltöző családok, de az önkormányzat, engedve a földtulajdonosok és különböző befektetői csoportok nyomásának, *öt lakóparkos építkezésnek* adott zöld utat. A szovjet csapatok kivonulása, a történelmi egyházak kárpótlása és persze némi közbenjárás eredménye pedig az lett, hogy a volt laktanyák területén épült fel a Pázmány Péter Katolikus Tudományegyetem bölcsészeti fakultása, amelyet az ország egész területéről majd 2000 diák látogat. Az egyházi felsőoktatási intézmény megtelepedése is hatással volt a népességszám alakulására, hiszen az egyetem oktatói, dolgozói közül jó néhányan letelepedtek a községben. *A szuburbanizáció végső soron egy nagyon gyors és nagy léptékű, befejezettnek korántsem tekinthető népességnövekedést eredményezett, ami a község etnikai, szociális és politikai viszonyait is átrajzolta, felbolydította.*

A nyilvánosság községi fórumain Piliscsaba amolyan *multi-etnikus, idilli szigetként* jelenik meg, ahol a nemzetiségek (és a többség) egymással *mindig is* békében éltek, ismerték és beszéltek egymás nyelvét, nem különültek el egymástól, kölcsönösen tisztelték egymást, s ahol, ha adódtak is feszültségek – mint a második világháború idején a németek és a szlovákok között –, azt természetesen a nagypolitika gerjesztette. Nos, kétségtelen tény, hogy a község népszámlálásban is regisztrált cigány, német, szlovák kisebbségének szervezetei (egyesületek, kisebbségi önkormányzatok) együttműködnek egymással. Közös falumúzeumot rendeztek be, szlovák kezdeményezésre együtt hozták létre az Ősök Parkját a millenniumi esztendőben, németek és szlovákok felváltva szervezik a Hősök Napja rendezvényeit, stb. Az idillinek mutatkozó felszín mögött azonban a megkülönböztetések, elhatárolódások néha

finom, néha éles mintázatai fedezhetők fel, amelyek nem pusztán a három kisebbség, de többség és kisebbség viszonyait is meghatározzák.

Az egyes kisebbségi közösségek eltérő kisebbség- és identitáspolitikai stratégiákat követnek. A létszámát és arányát tekintve legkisebb *szlovákság* (2,6%) klubja és kisebbségi önkormányzata a *kulturális hagyományok*, a zene, a tánc, és egyesületi keretek között a szlovák nyelv ápolását állítják tevékenységük és a közösség identitásának központjába. A jószérivel csak idősekből álló aktív mag igyekezett tartós kapcsolatot kialakítani a második világháború után elköltözött szlovákiai elszármazottakkal, de egy találkozó után a lendület kifulladás. Viszonylag élénknek mondható kapcsolatuk a környező pilisi szlovák falvakkal, ennek tartalma azonban kizárólag a közös zenei rendezvényeket jelenti. A csabai szlovákok identitáspolitikáját sommásan *defenzív, múltra irányuló politikaként* jellemezhetjük.

Az emlékezet szerint a 20. század első felében mindössze négy *cigány* család élt Piliscsabán, patkoló kovácsok voltak. A háború után megalakított *szegkovács szövetkezet*, amely azután a tsz egyik prosperáló melléküzeméga lett, munkalehetőséget teremtett, s ez nagy számban vonzotta a környék falvaiban élő romákat, akik lassan benépesítették a község hajdani sváb utcáit. Noha a szocializmus évtizedei alatt megkezdődött a cigány közösség rétegződése és integrálódása a többségi társadalomba (ezt jelzik a vegyes házasságok is), a családok jelentős részének élet- és munkalehetőségei a rendszerváltással radikálisan összeszűkültek, s az új helyzet felülírta, megkérdőjelezte a megindult kedvező folyamatok eredményét. A népszámlálás alkalmával nem vallották magukat többen cigánynak, mint szlováknak (2,7%, nincs kétszáz lélek), de a cigány kisebbségi vezetők és többségiek egyaránt úgy tartják, hogy ennél jóval nagyobb a cigány származású csabaiak száma. Pontos számot senki nem tud mondani, de az, hogy a többségiek – s ebben a vonatkozásban a németek és szlovákok is ide tartoznak – becslése szerint a hétezres falu ötödét alkotják a romák, egyrészt az elmúlt évek migrációs folyamatainak ismeretében nem állná ki a valóság próbáját, másrészt arra figyelmeztet, amire több beszélgetés során is fény derült, hogy ti. a cigányok jelenléte, minden, a roma közösség rétegzettségéről való tudás ellenére, *globálisan jelent etnikai, társadalmi és biztonsági problémát, s kelti a fenyegetettség érzését* a többségi társadalom java részében. A csabai cigányok érdekképviselőire vállalkozó *Szegkovács Egyesület* és kisebbségi önkormányzat (a két szervezet tagjai nem ugyanazok voltak, s kapcsolatukat inkább jellemezte ellentét mintsem együttműködés) számára a dilemma abban fogalmazódott meg, hogy vajon *szükséges-e egy önálló roma identitáspolitika kialakítása, vagy elsődlegesen a közösség tagjainak integrálódását segítsék elő*. A mérleg nyelve az utóbbi felé billent, már csak azért is, mert minden mégoly tétova törekvés, ami a cigányság etnikumként való megjelenítéséhez kapcsolódott (cigány kisebbségi oktatás, roma származású, cigányul beszélő tanár alkalmazása), a közösség heves ellenállásával találkozott. Azt a tényt, hogy szemben a szlovák és német kisebbséggel, a cigányok 2006-ban nem hogy nem alakítottak kisebbségi önkormányzatot, de még a jelölécédulák összeszedésére sem vállalkoztak, részben a vezetők megosztottságával magyarázhatjuk, részben azzal, hogy a közösségben jóval erősebb az integrációs, asszimilációs szándék annál, mint hogy cigányként, önálló arculatú kisebbségként jelenjen meg a faluban.

A hajdani *sváb* közösség maradéka az ezredfordulón is a legnagyobb kisebbség Piliscsabán (5,7%), *identitáspolitikáját dinamizmus, kezdeményezőkézség, s ha kell, harci kedv* jellemzi. A sváb kisebbség sajátos pozíciója részben abból fakad, hogy szemben a szlovákokkal, a szocializmus időszakában nemcsak családi, rokoni, hanem közösségi szinten is ápolta a *kapcsolatot a kitelepített csabaiakkal*, akik Németországban is létrehozták a maguk egyesületét, megülték az otthoni ünnepeket, s mindenekelőtt anyagilag támogatták a kényszerűen elhagyott szülőfalut. Ez utóbbi tény természetesen erősíti a csabai német kisebbség identitását, öntudatát, amennyiben hangsúlyozzák, hogy a kitelepítettek gesztusaikkal (pl. templom renoválása) *minden csabait* támogattak, adományiak a község

egészének javát szolgálták. A kitelepítettek között támadt egy amatőr, s valljuk be, igencsak elfogult helytörténész, aki Németországban megírta Piliscsaba, gyakorlatilag a csabai svábok történetét. A könyv a csabai német kisebbség kollektív emlékezetének és identitásának immár intézményesült sarokköve: az 1999-ben létrehozott német nemzetiségi általános iskolában, amely azóta a könyv szerzőjének nevét is felvette, kötelező tananyag. A csabai sváb közösség tagjai, vezetői nem győzik hangsúlyozni: mai kisebbségi politizálásuk töretlen, nem a rendszerváltással kezdődött, hiszen „a szovjet kaszárnnyák árnyékában” is módot találtak arra, hogy nyélbe üssék a csabai svábok nagyszabású találkozóját, hogy tartsák, majd hivatalossá is tegyék a kapcsolatot a kitelepítettekkel, s ez annak köszönhető, hogy 1974 és 1989 között a falu tanácselnöke egy sváb származású férfi volt, aki ma is aktív, mértékadó szereplője a helyi német közéletnek.

A piliscsabai azon egy kézen megszámlálható német kisebbségi önkormányzatok közé tartozik, amelyek önálló oktatási intézményt tartanak fenn – nem mintha kezdettől tervezték volna. A szabad iskolaválasztás és -alapítás joga Piliscsabán is átrendezte az oktatási intézményszerkezetet. Egy katolikus apácarend fenntartásában működik a katolikus óvoda, általános iskola és gimnázium, a poroszos, frontális oktatási hagyománnyal elégedetlen szülők alapítványi iskolát hoztak létre, s természetesen a csabai gyerekek szép számmal látogatják a környék általános iskoláit is. Mindennek egyik következményeként a községi általános iskolában mind magasabb lett a roma gyerekek aránya – a számuk lényegében állandó hosszú évek óta –, s ezért a kisebbségi törvény által kínált nagyvonalú lehetőséggel élve megjelent a kisebbségi önkormányzat elnök asszonyánál nyolc szülő – köztük nem volt mindenki sváb származású –, kérvén a *német nemzetiségi iskola* létrehozását. Lehetőség nyílt volna arra is, hogy a német nemzetiségi oktatást az önkormányzati iskolában indítsák el, a szülők azonban éppen azt akarták, hogy *gyerekeik ne a cigány iskolába járjanak*. Ezt így senki nem mondta ki nyilvánosan, legfeljebb négy szemközti beszélgetésekben. A német kisebbségi önkormányzat elnöke az iskola létrehozásának ötletét felkarolta, mint eminens kisebbségi érdeket képviselte s harcolta ki a község vezetésével szemben. Kezdetben a fenntartó a települési önkormányzat volt, de amikor a pénzügyi nehézségekre hivatkozva a két külön épületben működő iskolát össze akarták vonni, a kisebbségi önkormányzat úgy döntött, átveszi az intézményt. Mi ennek a történetnek a tanulsága? Az egyik kétségtelenül az, hogy *sajátos módon a kisebbségi törvény adott esetben, miközben az egyik kisebbség jogait védi, azonközben lehetővé teszi, támogatja a roma gyerekek általános iskolai szegregációját*. Ugyanakkor a felmenő rendszerben, első osztálytól építkező *német nemzetiségi iskola felvesz roma származású diákokat is, ma a tanulók negyede cigány*. A képzetesebb, vagyonosabb, mobilabb, igényesebb roma szülők maguk sem íratják a rendkívül rossz hírű községi iskolába gyerekeiket, amely így azután a halmozottan hátrányos helyzetű, tanulási és magatartási zavarok özönével megvert cigány gyerekek szegregált lerakatává vált. Az iskola gond a fenntartónak, a csabai képviselőtestület szívesen átadná a többcélú kistérségi társulásnak, hogy az varázsoljon belőle halmozottan hátrányos, roma gyerekek innovatív oktatását megvalósító módszertani intézményt. Mondanunk sem kell, hogy a társulás nem kapkod két kézzel e lehetőség után. Látnunk kell azonban azt is: azzal, hogy a cigány gyerekek megjelentek a német nemzetiségi iskola sváb származású és magyar tanulói között, a kisebbségi (és többségi) *együttélés új mintái is kialakulóban vannak*, amelyben a mintaadás szerepe kétségkívül a német kisebbségnek jut. Piliscsabán azzal számolhatunk, hogy éppen intézményfenntartó szerepe okán, a német kisebbségi érdekképviselő, identitáspolitika még jó ideig jelen lesz a helyi közéletben. A szlovákok és cigányok esetében ezt már nem állíthatjuk meggyőződéssel.

A csabai közéleti diskurzusok tematizálásában azonban a kisebbségek korlátozott, s benyomásaink szerint egyre csökkenő szerepet játszanak, ebben *a községben a szuburbanizáció lokális „modellje” körül forognak a konfliktusok, viták*. Nagyléptékű ingatlanfejlesztések ide vagy oda, a községi kassza az ezredfordulóra kiürült, a testületek

egyre görgetik maguk előtt a likviditási problémákat. Az elszegényedés okairól sem egyöntetűek a vélemények, úgy tűnik, hogy a község vezetése az ingatlanfejlesztő cégekkel a falu számára kedvezőtlen megállapodásokat kötött. Mindenesetre tény, hogy két és negyed ciklus után a község első polgármesterének a személyes felelősség rávetülő gyanúja miatt távoznia kellett. A nem egészen tíz év leforgása alatt beköltöző közel kétezer ember nem csupán a közszolgáltatásokra, közintézményekre gyakorolt elviselhetetlen nyomást, de a helyi társadalomra is, amelynek bizonyos csoportjai a falu régebbi, vagy mondjuk őslakosaitól vagyoni helyzet, életvitel, fogyasztási, kulturális szokások, stb. tekintetében elütő, s részben a községtől térben is tudatosan elkülönülni vágyó emberek beözönlését nem fogadta feltétlenül jó szívvel. Piliscsabán ugyanakkor az a (más szuburb településekről is ismert) helyzet állt elő, hogy a beköltöző értelmiségiek egy csoportja fogalmazta meg az elszabaduló és ellenőrizetlen fejlesztések miatti aggodalmát. A *Piliscsabáért Egyesület* a szomszéd faluban megépíteni tervezett műanyagipari üzem sikeres, a csabaiak többsége által támogatott megghiúsításával hívta fel magára a figyelmet. Később népszavazást kezdeményeztek a további csabai ingatlanfejlesztések megakadályozása érdekében. Noha az alacsony részvételi arány miatt a népszavazás érvénytelen volt, ahhoz elegendőnek bizonyult, hogy az egyesület a 2002-ben megalakult képviselőtestületben minimális többséget szerezzen. A következő négy év az áldatlan s végül is eredménytelen politikai csatározások időszaka volt. Mi nem a konfliktusokra figyeltünk, hanem arra, hogy a helyi diskurzus miként alakult az egyesület megjelenésével. *A diskurzus téje az volt – s maradt máig is – hogy Piliscsaba milyen fejlődési utat, jövőt válasszon magának.* Az egyesület által képviselt és javasolt elképzelést, hogy ti. a falu nem bír el további lakóparkokat, hogy ki kell várni, amíg a parkok megtelnek, s csak azután érdemes gondolkodni további ingatlanfejlesztésekben, s hogy végső soron meg kell őrizni a község egyedülálló természeti adottságait, s nem felélni azokat, a község régebbi, magyar, nemzetiségi lakói közül is többen osztották. A törésvonalak nem is a fejlesztési politika tartalma, jóval inkább a diskurzusban résztvevőknek a faluról, annak társadalmáról alkotott képe mentén keletkeztek.

A tősgyökeres csabaiak számára a falu – gondoljanak bármit is kívánatos fejlődéséről – olyan *otthon*, amelynek minden zugát annak történetével együtt ismerik, amelyhez őseik és a maguk életén át is eltéphetetlenül kötődnek. A történetekben, amelyeket tőlük hallottunk, a lakóparkok területe a sváb néven nevezett szántóföld, az új utcák a gyermekkori játékok színteréül szolgáló határdarabok – minden nagyon *otthonos és meghitt*.

A rendszerváltás után érkezett magasan kvalifikált, budapesti munkahelyeiken fontos pozíciót betöltő, szerteágazó szakmai, politikai és civil kapcsolatrendszerrel rendelkező egyesületi tagok – akik között volt munkásőr éppen úgy dolgozott, mint elkötelezett MIÉP-tag –, gyanakvással, bizalmatlanul kezelte és elutasította a helyi viszonyokba való beágyazottságot, amely értelmezésükben néhány vállalkozó érdekeit szolgáló, családi és rokoni kapcsolatokkal átszőtt, némileg korrump helyi elitet, kicsinyes konfliktusokba beleragadt közszereplőket jelentett. Az etnikus viszonyokról sem voltak hízelgő véleménnyel, úgy látták, hogy a „sváb vonal” az, amelyik minden erejével a romák felemelkedésének útjába áll, s a maguk eszközeivel igyekeztek támogatni a cigány kisebbséget, pl. a rövid ideig működő Tanodában, vagy a roma néptáncos gyerekek külföldi utazásával. Gesztusértékű, a kialakult viszonyoktól való finom elhatárolódást kifejező elköteleződésről szólt a romák támogatása, s ekként értékelhetjük az egyesület képviselőtestületbe delegált tagjainak sikeres törekvését arra, hogy a hagyományos németországi mellett egy erdélyi községet is a hivatalos testvértelepülések sorába emeljenek.

Az egyesület tagjai a közös piliscsabai otthon megteremtését a magukkal hozott, és a köznek följánlott *szakértelemmel*, a közösség érdekeit szem előtt tartó erkölccsel, s a *lokalitás szűkös határain túlmutató értékek* képviselésével képzelték el. A minden jó szándékuk ellenére érzékelhető távolságtartás, a posztmodern, a természeti értékek mindennek fölött való

védelmének „zöld”, valamint az ingatlanspekulációt ostromozó antikapitalista diskurzusok helyi közbeszédbe való beemelése felbőszítette, türelmetlenné tette a régi (és új) lakosok egy részét, akik úgy érezték, kioktatják őket arról, mit is jelent igazi csabainak lenni.

2006-ra az egyesület képviselő és bizottsági tagjai belefáradtak a konfliktusokba, személyes, nem egyszer igen agresszív támadások érték őket a testületben és a községben is. Teljesen visszahúzódtak a helyi közélettől, egyikük sem indult az önkormányzati választásokon jelöltként. Véleményünk szerint kudarcuk fontos oka volt az a diskurzus, amellyel a községről, a község kívánatos fejlesztési irányáról beszéltek, s a mód, ahogy megszólították a helyi közvéleményt. Méltánytalanok és igazságtalanok viszont azok a törekvések, amelyek az egyesületet teszik meg bűnbakká minden elszalasztott, elrontott lehetőség miatt. Ezt a véleményt képviseli a falu újonnan megválasztott polgármestere, aki szerint az egyesület működése megakasztotta a fejlődést a faluban. A helyzet pikantériája, hogy az új egyben a régi: első, s a jelenlegi válság kialakulásában valamelyes felelősséget mégiscsak játszó polgármesterét választotta újra a falu. Szoros küzdelemben az egyik kihívóval, aki nem volt más, mint a nemrég a faluba költözött, jobboldali pártalapító biztonságpolitikai szakértő. S intő jelnek tekinthetjük, hogy az egykori sváb tanácselnök fideszes színekben induló fiának esélye sem volt arra, hogy polgármester legyen.

Feltesszük: a közeljövő közéleti diskurzusa nem a lokális otthonosság s globális, posztmodern értékek védelme körül forog majd. A község fejlődése ezentúl újra a beruházásokat, az ingatlanfejlesztéseket nekilódulását jelenti, a „behúzott féket” kiengedik – s a diskurzus, ennek megfelelően, pragmatikus lesz.